

Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen : geschriften van Noord-Nederlandse patriotten in de Oostenrijkse Nederlanden, 1787-1792 / Jacques J.M. Baartmans. - Nijmegen : Vantilt, cop. 2001. - 538 p. : ill., krt. ; 24 cm.
Ook verschenen als proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
ISBN 90-75697-61-9 geb. Prijs: € 32,-

Emigratie en asielzoekers zijn van alle tijden. In onze tijd van postmoderniteit en mondialisering leidt het moeizaam tot stand komen van een multiculturele samenleving tot vurige debatten onder politieke partijen over wat nu precies de rechten en plichten van de 'allochtonen' zijn, tot onzekerheid en soms vijandigheid in 'autochtone' bevolkingsgroepen, en tot een meer algemene bevraging van tot voor kort als zelf-evident ervaren concepten als burgerschap en (nationale) identiteit – en de band tussen beide. Wat hierbij opvalt, is dat migranten zo zelden zelf aan bod komen: de zogenaamde publieke opinie schijnt te worden gevormd zonder de stem te horen van diegenen die toch wel de meest actief betrokkenen zijn; nieuwkomers worden vaak herleid tot het passieve onderwerp van discussie. Hoe zij gekomen zijn tot de beslissing van emigratie, op basis van welke factoren, hoe zij de tocht (financieel en anders) mogelijk hebben gemaakt, hoe zij dat en hun aankomst in een vreemd land ervaren, en hoe zij trachten opnieuw hun leven op te bouwen, is ons in het algemeen onbekend.

De stem van emigranten laten horen: dit, zou men kunnen zeggen, is de hoofdbedoeling van Jacques Baartmans in het hierboven genoemde boek. Zoals de ondertitel aangeeft, doet Baartmans dit meer specifiek met betrekking tot de revolutionaire periode aan het einde van de achttiende eeuw. Het jaar 1787 markeerde namelijk een voorlopig eindpunt van de democratische patriotse beweging in de Noordelijke Nederlanden. De patriotten waren fel gekant tegen de regentenoligarchie en de vrijwel absolute macht van de stadhouder, Willem V. Zij hadden geijverd voor invloed in de politieke besluitvorming door middel van een politiek programma dat 'grondwettige herstelling' werd genoemd, en dat uitgebreid werd becommentarieerd door zowel voor- als tegenstanders. Maar in 1787 kwam een Pruisisch leger de Oranjes te hulp, wat een einde stelde aan de revolutionaire beweging. Zij die actief hadden deelgenomen, vluchtten naar het zuiden.

In de Oostenrijkse Nederlanden kwamen de emigranten in een andere revolutie terecht. Vanaf zijn aantreden in 1780 pogde de Habsburgse vorst Jozef II een politiek van 'verlichte vernieuwing' te voeren. Het einddoel was tegenover de machtige concurrent, het Pruisen van Frederik II, een centralistisch bestuurde eenheidsstaat te creëren uit de geografische en bestuurlijke lappendeken die de Habsburgse Monarchie in feite was. Ook de Oostenrijkse Nederlanden ontsnapten niet: zij werden geacht zich te schikken naar de stroom van keizerlijke edicten die geen rekening hielden met eeuwenoude en in het algemeen gerespecteerde constitutionele tradities en politieke cultuur. Misschien vooral omdat Jozef II de sterkte van die politieke cultuur onderschatte en geen ruimte liet voor constitutionele gevoelheden en mogelijkheden tot overleg, ontstond ook hier, vanaf 1787, een patriottische beweging. In essentie is ook dit een conflict over staatsvorming, over hoe een staat moet worden geleid en bestuurd, door wie, en met welke middelen en doeleinden. Maar anders dan de Noord-Nederlandse patriotten, ijverden de Revolutionairen van het Zuiden voor respect van de eigen positie binnen een samengestelde monarchie. En omdat het staatsconflict geen zuiver interne aangelegenheid was, kreeg de Brabantse Revolutie een ander karakter dan de Noord-Nederlandse patriotse beweging. Zoals sommige Brabantse Revolutionairen het stelden, zij beoogden de voltooiing van de zestiende-eeuwse Nederlandse Opstand. Onder leiding van de advocaten Henri van der Noot en Jan-Frans Vonck werd, na de gewapende Revolutie van 1789, de onafhankelijke Republiek uitgeroepen. De Verenigde Staten van België werden echter gekenmerkt door een interne machtsstrijd tussen de Statisten van van der Noot, die het oude gezag van de gewestelijke Staten wilden herstellen, en de progressievere Vonckisten, die een waaier van democratische hervormingen beijverden. De machtsstrijd werd uiteindelijk door de Statisten gewonnen; de Vonckisten moesten uitwijken naar Frankrijk. Maar de internationale gebeurtenissen, alsook het overlijden van Jozef en het aantreden van de meer gematigde Leopold II, lieten de Belgische Republiek geen lang leven beschoren: de Zuidelijke Nederlanden werden ook voor Groot-Britannië, Pruisen en Nederland cruciaal als bufferzo-

ne tegen de toenemende dreiging van Revolutionair Frankrijk. Het daaruit voortvloeiende herstel van de Habsburgse regering hield echter ook niet lang stand: in 1792 werden de Zuidelijke Nederlanden 'bevrijd' door de Franse Revolutionaire legers – waarmee de einddatum van de hier voorgestelde studie is bereikt.

Uit het bovenstaande blijkt overduidelijk dat de Noord-Nederlandse immigranten in het Zuiden het niet makkelijk hadden. Dit blijkt uiteraard ook uit hun eigen geschriften, zoals Baartmans uitvoerig en overtuigend illustreert. Na een contextualisering van de historiografie van Noord en Zuid (hoofdstuk 1), behandelen de volgende drie hoofdstukken de omstandigheden van de ballingschap (hoofdstuk 2), de indrukken (en vooroordelen) over het gastland en zijn inwoners (hoofdstuk 3), en de confrontatie van de Noord-Nederlanders met de Brabantse Revolutie (hoofdstuk 4). Hoofdstuk vijf tenslotte vormt een ietwat afzonderlijk geheel waarin 'drie bijzondere bronnen', vanwege hun cultuurhistorische waarde, in detail worden voorgesteld. Hierna volgt nog een algemeen besluit.

Bijzonder mooi zijn de sprekende titels die Baartmans vaak uit de emigrantenuitgeverij heeft geplukt. Onder zulke titel begint elke onderverdeling binnen de verschillende hoofdstukken met de kernvragen die beantwoord zullen worden: een vaak erg korte inleiding die de lezer nieuwsgierig maakt naar wat zal volgen. Er is ook steeds een korte conclusie aan het einde van elke sectie, al moet daarvan worden gezegd dat de vlag niet altijd de lading dekt: door het uitgebreid citeren van de Noord-Nederlandse vluchtelingen, raakt de lezer soms verward door de onderlinge tegenstrijdigheid van hun berichten enerzijds en de min of meer systematische lijn anderzijds die Baartmans toch wil ontwar(en).

Dit brengt ons tot de belangrijkste sterkte en meteen ook zwakte van zijn studie, namelijk het ontsluiten van totnogtoe weinig gekende bronnen uit deze interessante maar woelige periode van de Nederlandse-Belgische geschiedenis. Maar Baartmans' hoofddoelstelling, namelijk het aan het woord laten van de Noord-Nederlandse emigranten zelf, heeft belangrijke implicaties. Hij laat zich leiden door hun geschriften: de aangesneden themata worden aangereikt door de ervaringen van de vluchtelingen zelf. Daardoor is de stijl doorheen de hele studie overwegend vertellend, wat erg vlot leest, maar in feite weinig ruimte laat voor eigen vraagstelling of analyse. Het plaatsen van de Noord-Nederlandse ervaringen en/of vooroordelen ten aanzien van hun gastland in een ruimere context, bijvoorbeeld door vergelijking met de politieke en andere geschriften van Zuid-Nederlanders in die periode, gebeurt wel af en toe, maar had veel uitgebreider gekund. Ook het toetsen van de Noord-Nederlandse optekeningen aan de historische werkelijkheid loopt soms mank, al moet hier meteen aan toegevoegd worden dat dit moeilijk (geheel) aan Baartmans kan worden toegeschreven. De historiografie van de Brabantse Revolutie is namelijk nog vaak (impliciet) beheerst door de nationalistische motieven van de negentiende-eeuwse geschiedschrijving, die zich tot taak stelde de Belgische Revolutie tegen het Huis van Oranje en het daaruit ontstane Belgische koninkrijk (1830) te legitimeren. Het spreekt vanzelf dat in zulke context de toenadering van de Statisten tot de Nederlandse Republiek als 'landverraad' veroordeeld werd en dat de Vonckisten geprezen werden als de waarachtige voorvaders van het democratisch-liberale vaderland. Daarom leidt het overnemen van de conclusies van Théodore Juste bijvoorbeeld, één van de meest nationalistische historici van de jonge staat, onbewust tot een bevestigen van vooroordelen, niet alleen over 'het Zuiden', maar ook over zijn verhouding met het Noorden. Of, hoe nationale identiteit inderdaad geconstrueerd wordt en tijdens dat proces heel wat 'manipulaties' moet ondergaan.

Baartmans beoogt een dubbelportrettering van de Noord-Nederlanders en de 'Andere', in dit geval de Brabanders en Vlamingen van de 'autochtone' gastgemeenschap. Hierbij komt een boeiend en veelzijdig beeld tot stand van zowat alles wat een groep buitenlanders ervaren in een vreemd land: elementen zoals de redenen tot emigratie, de onzekerheid over lotgenoten, over bezittingen die in Nederland met confiscatie worden bedreigd, over de mogelijkheid om terug te keren naar eigen land, of hun lot te verbeteren door verder te trekken naar Frankrijk. Dit 'terugkeer-motief' belemmerde vaak 'integratie' in een gemeenschap die de ballingen duidelijk als 'vreemd' en 'anders' ervoeren: misschien omdat zij in hoofdzaak schreven voor landgenoten, worden vooral de verschilpunten duidelijk in de verf gezet en vooroordelen zelden overkomen. Op die manier lijkt het vasthouden aan de eigen nationale identiteit een component van een 'overlevingsstrategie', die amper wordt beïnvloed door de toch wel aan-

gename persoonlijke contacten met Brabanders en Vlamingen waarover ook wordt bericht. Tegelijk leidde dit collectief identiteitsgevoel niet altijd tot solidariteit. Het onderlinge wantrouwen en de conflicten die in de emigrantenliteratuur worden geschetst, tonen aan dat vluchtelingen niet noodzakelijk een homogene groep vormen – iets wat we in onze eigen tijd maar al te vaak ‘vergeten’.

Het blijft onduidelijk hoe de geciteerde bronnen geselecteerd werden en of zij inderdaad zo representatief zijn als Baartmans suggereert. Mijn twijfels hebben vooral betrekking op het zogenaamde ‘boeiend, veelzijdig en duidelijk beeld’ dat deze bronnen zouden bieden van de Brabantse Revolutie. Zoals Baartmans zelf stelt, gaan de Noord-Nederlandse schrijvers amper in op de achtergrond van die Revolutie, waarvoor ze overigens weinig sympathie hebben. Dat de voorgeschiedenis en de ideeën van de Brabantse Revolutionaire partijen uiterst summier (en nogal onnauwkeurig) worden weergegeven, illustreert opnieuw de mate waarin Baartmans dicht bij zijn bronnen is gebleven. Ik vrees dat de lezer vooral een stereotiep (met name, niet erg interessant) beeld van de Brabantse Revolutie krijgt.

In conclusie, dit is een boeiende studie voor iedereen die geïnteresseerd is in achttiende-eeuwse letterkunde en/of algemeen maatschappelijke problemen rond emigratie en identiteitsbesef. Diegenen die hun kennis over de Revoluties en over de staats- en natievormings-processen – Noord en Zuid – willen uitbreiden, blijven wat meer op hun honger zitten.

Geert Van den Bossche
(Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen & Universiteit Gent)

Lust en leering : geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw / door P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets. - Zwolle : Waanders, cop. 2001. - 504 p. : ill. ; 26 cm.
ISBN 90-400-9529-9 geb Prijs: € 56,89

Tot voor kort was de geschiedenis van het Nederlandse kinderboek een vrijwel onontgonnen terrein. Tot 1989 moesten we ons behelpen met het beknopte ‘historisch-critisch overzicht’ van D.L. Daalder, *Worm-cruyt met suycker* (1950) en de proefschriften van H. Pomes, *Over Van Alphen's kindergedichtjes* (1908), en van L.J.Th. Wirth, *Een eeuw kindervoëzie, 1778-1878* (1925). Maar de laatste jaren beginnen we de achterstand in te halen. Behalve detailstudies, voor het merendeel dissertaties, zijn er overzichten en bibliografieën verschenen waarin ‘de Biblebontse berg’ in kaart wordt gebracht. Van de laatste hebben we meer dan de helft te danken aan het echtpaar Buijnsters, dat in de sporen treedt van Peter en Iona Opie, de belangrijkste Engelse pioniers op dit gebied.¹ Net als de Opies hebben zij tientallen jaren kinderboeken verzameld, ‘omdat dit de enige basis vormt voor een betrouwbare studie’.² Maar terwijl de eersten zich fulltime kon wijden aan de bestudering van hun collectie, moesten onze pioniers – zoals de meeste onderzoekers – werken voor hun brood. Zij hebben dus nog wat in te halen.

Het eerste resultaat van hun werk verscheen in 1989, in *De hele Biblebontse berg*. Dat was bij lange na niet ‘de geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden’ die in de ondertitel werd beloofd, maar het bevatte een voortreffelijk hoofdstuk over de achttiende eeuw van P.J. Buijnsters. Na diens aftreden als hoogleraar in de Nederlandse Letterkunde van de achttiende eeuw begon het pas goed. In zijn afscheidsrede, *Bibliofilie in de kinderkamer*, werd het volgende werk al aangekondigd, een bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken in de achttiende eeuw. Die verscheen in 1997, als eerste gezamenlijke publicatie. Het is een voorbeeldig boek: behalve bibliografische beschrijvingen geven de auteurs allerlei bijzonderheden over de boeken, auteurs en illustratoren. En nauwelijks vier jaar later komen zij nu met *Lust en leering; geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw*.

Eén blik in de inhoudsopgave is genoeg om te zien dat een geschiedenis van het kinderboek méér is dan een geschiedenis van de kinderliteratuur. Er wordt niet alleen aandacht besteed aan literaire genres: zo zijn er hoofdstukken over ‘Leerzame luxe’ (educatief-encyclopedische kinderboeken), ‘Buitenschools lees- en kijkplezier’ (beeld-ABC’s en telboekjes) en ‘Beweebare